

"ASRGA TATIGULIK KUN" --- O'ZLIKNI ANGLAMOQ

Ibrohimova Mohlaroy Abdubannob qizi
Qo'qon Davlat Universiteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya . Chingiz Aytmatov urush yillari va o'smirlik davrida qishlog'i Shekerda pochtachi bo'lib ishlagan. Urushda halok bo'lganlar haqidagi «qora xat»larni oqsoqollar bilan birga oilalarga yetkazgan. Adib bo'lishidan oldin qishloq xo'jaligi texnikumini a'lo baholarga bitirib, zootexnik mutaxassisligini olgan hamda Frunzedagi Qishloq xo'jaligi institutini tamomlagan. «Jamila» qissasi: Aytmatovga jahon miqyosida ilk bor ulkan shuhrat keltirgan bu asar 1958 yilda yozilgan. Fransuz yozuvchisi Lui Aragon uni «jahondagi eng ajoyib muhabbat qissasi» deb ta'riflagan. Ikki tilda ijod qilgan: asarlarini ham qirg'iz, ham rus tillarida yozgan, keyinchalik ular dunyoning 40 dan ortiq tillariga tarjima qilingan.

Chingiz Aytmatovning Asrga tatigulik kun romani Sariyo'zak cho'lidagi oddiy temiryo'lchi Edigeyning hayoti, Qozonqapning dafn marosimi va manqurtlik g'oyasi haqida hikoya qiladi. Asar inson xotirasi, qadr-qimmat va o'tmishni unutmaslik muhimligini ko'rsatib beradi. Asosiy voqealar, Edigey o'zining yaqin do'sti Qozonqapni Ona-Beyit qabristoniga qo'yish uchun olib boradi. Yo'lda u o'tgan umrini va qiyin kunlarni eslaydi. Hokimiyat qabriston yaqinida yopiq kosmodrom qurgani sababli, Edigeyga o'z do'stini ota-bobolari ko'milgan tuproqqa qo'yishga qarshilik qilishadi. Asarda qadimiy afsona orqali o'z naslini, onasini tanimaydigan manqurt – xotirasidan mahrum qilingan shaxs obrazi ochib beriladi. Inson o'z o'tmishini, ildizini unutmasligi kerak. O'tmishni eslash va hurmat qilish bugungi kun uchun juda muhim.

Kalit so'zlar: Manqurt, do'st, inson, asar, til, roman, Edigey, Kazangap, o'zlik, marosim, voqea.

Kirish

Chingiz Aytmatov siyosatdan anchagina yiroq, oddiy insoniy tuyg'ular ta'sirida bo'lsa ham, siyosatning ta'siridan holi bo'lolmasligini Edigey misolida ko'rsatib bergan.

„Asrga tatigulik kun“— sovet-qirg'iz adibi Chingiz Aytmatovning ilk romani. Birinchi marta 1980-yilda „Noviy mir“ jurnalida rus tilida nashr etilgan. Asar dunyoning ko'plab tillariga tarjima qilingan. O'zbek tilida so'nggi marta Asil Rashidov tarjimasi bilan 2018-yilda Yoshlar nashriyot uyida 10000 nusxali qattiq muqovada nashr etilgan.

Asar Edigey azaliy do'sti Kazangapning o'limi haqida bilishi bilan boshlanadi. Kazangapning barcha qarindoshlari ham uning o'limi haqida bilishgan va ertasi kuni uni dafn qilish uchun yo'lga chiqishga qaror qilishgan edi. Otasining dafn etilishiga befarq bo'lgan Sobitjon, Kazangapni dafn etish uchun Sarozek orqali Ona-Bayt qabristoniga borishga qaror qiladi. Marosim ertasi kuni ertalab bo'lib o'tadi. Unda Edigeyning butun hayoti davomida sodir bo'lgan voqealar, shuningdek, turli Sarozek afsonalari esga olinadi.

Tadqiqot metodologiyasi

Dastlab Edigey Ikkinchi Jahon urushida qanday jang qilganini, ammo jarohat tufayli urushdan qaytganini eslaydi. Natijada u temir yo'lda qurilishiga yuborildi. Qurilishda u Kazangap bilan uchrashdi. U Kazangapning Bo'ranli chorrahasidagi uyiga ko'chib o'tishga rozi bo'ladi. Kazangap va Edigey qarddon do'stga aylanishadi. Kazangap oxir-oqibat Edigeyga o'zining Sarozek bo'ylab afsonaga aylangan Karanar ismli tuyansini sovg'a qiladi.

1951-yil oxirida Abutolib va Zarifa Quttiboyev ikki yosh o'g'illari bilan Bo'ronli chorrahasiga ko'chib o'tadilar. Atrof-muhit og'irligi sababli ular dastlab Sarozekda yashashga qiynaladilar. Ammo yillar o'tib bu og'ir sharoitga moslashib ketishadi. Ko'chib ketishdan oldin ikkalasi ham maktab o'qituvchisi bo'lgan. Abutolib ham urushda qatnashgan va nemislar tomonidan asirga olingan, ammo u qochib ketgan va Yugoslaviya partizanlari armiyasi bilan jang qilgan. Shunga qaramay, Sovet Ittifoqiga qaytib kelgach, u hali ham harbiy asir bo'lgan degan stigmani saqlab qoldi.

Farzandlariga o'z boshidan kechirganlari haqida shaxsiy ma'lumot qoldirish, shuningdek, kimsasiz Sarozekda o'z qobiliyatlarini saqlab qolish uchun Abutolib o'zining harbiy asirlik davri, qochishi va partizanlar uchun kurashi haqida asar yozadi. Edigeyning unga aytgan turli rivoyatlarini ham yozib oladi. Afsuski bu harakatlar tekshirish paytida aniqlanib, yuqori organlarga xabar qilinadi. Abutolibni zolim Tansiqboev so'roq qiladi va u aksilinqilobiy deb topiladi. Sovet davrida uni olib ketishdi va uzoq vaqt davomida qamaladi. Keyinroq Kazangap o'g'lini ko'rish uchun yaqin Kumbelga boradi. U yerda Abutolibning o'limi haqida Zarifaga xabar berish uchun yozilgan xatni topadi. Lekin unga maktubning mazmuni haqida xabar berishdan ko'ra, unga xat borligini aytishni ma'qul deb hisoblaydi. Yedigey keyinchalik xatni olish uchun Zarifani Qumbelga kuzatib boradi. Iosif Stalin o'sha kuni vafot etadi. Zarifa bu xabarni eshita olmaydi.

Zarifa Abutolibning o'limi haqidagi xabarni farzandlariga yetkazmaslik ma'qul deb qaror qildi. Shundan so'ng Edigey farzandlarining hayotida ota siymosiga aylanadi va ularni o'z qizlaridan ko'ra ko'proq yaxshi ko'radi. Abutolibning so'nggi iltimosi Edigey o'g'illariga Orol dengizi haqida so'zlab berishi edi. Shuning uchun Edigey o'zining avvalgi baliqchilik kasbi haqida ko'p gapirib beradi.

Yillar o'tib Sovet Ittifoqidagi ichki islohotlardan so'ng, Edigey o'g'illarining ismlarini aniqlashtirish uchun va Abutolibning o'limini tekshirish uchun arz qiladi. Abutolib „Reabilitatsiya qilingan“ deb e'lon qilinadi. Edigey ham Zarifaning yana turmushga chiqqanini va yana maktabda o'qituvchi bo'lib ishlay boshlaganidan xabar topadi.

Hikoyaning oxiriga yaqin Kazangapni dafn etish uchun yo'lga chiqqan guruh qariyb Ana-Beyt qabristoniga yetib borishadi. Biroq ularning o'tishiga yo'lga o'rnatilgan simli panjara to'sqinlik qiladi. Ular uni aylanib o'tishga qaror qilishdi va u bo'ylab boshqa yo'l tomon harakatlanishdi va faqat yosh askar qo'riqlayotgan nazorat punktiga yetib borishdi. Ularga to'siqdan o'tish taqiqlangani aytiladi. Ammo askar istisno qilish mumkinmi yoki yo'qligini bilish uchun boshlig'iga qo'ng'iroq qiladi.

Qaytish chog'ida, Kazangapning o'g'li Sobitjondan tashqari barcha guruh a'zolari dafn marosimidan jasad bilan qaytish an'anaga zid keladi degan qarorga keladi. Ular Kazangapni Sarozekdagi jar yoniga dafn etishga qaror qilishadi.

Dafn etilgandan keyin hamma jo'naydi, ammo Edigey Bo'ron Karanar va uning iti Yo'lbars bilan u yerda biroz o'ylab olish uchun qoladi.

Tahlil va natijalar

Bo'ron Edigey — bosh qahramon. U Sarozekdagi temiryo'lchi. Bir vaqtlar Ikkinchi jahon urushida qatnashgan, undan oldin esa Orol dengizida baliqchi bo'lgan. Aynan u Kazangapni dafn etish uchun mas'uliyatni o'z zimmasiga oladi va voqealarning aksariyati uning nuqtai nazaridan hikoya qilinadi.

Kazangap Asanbiev- Buranlidagi eng keksa odam. Edigeyni u erga ko'chib kelishga undagan. U Edigey bilan birga temir yo'lda ishlagan. „ Asrga tatigulik kun“ sarlavhasidagi „kun“ uning dafn etilgan kunidir.

Ukkubola — Edigeyning xotini. Umuman olganda, u asosan uning xohish-istaklariga bo'ysunadi. Butun hikoya davomida u Edigeyga sodiq qoladi.

Sobitjon - o'z otasini o'likmi yoki tirikligini ham bilmaydi. Hatto otasini o'ligini ko'mishni ham minnat qiladi. U ota bobolaridan qolgan urf-odatlarini hurmat qilmaydigan inson. Qarindoshlaridan ko'ra obro' e'tiborni birinchi o'ringa qo'yadi.

Abutolib - asarda o'sha davrning madaniy me'roslarini qadrllovchi shaxs sifatida tasvirlangan. Aynan uning farzandlarining ta'limi va xalqning og'izdan-og'izga o'tib kelayotgan xalq folklorlari haqida qayg'urishi yaxshi ochib berilgan

Zarifa - Abutolibning xotini. Asarda sadoqatli, oqila va sabrli qilib ko'rsatilingan

Jolamon-Nayman onaning o'g'li

Grigor Narekatsining Chingiz Aytmatovning Asrga tatigulik kun romaniga epigraf qilib olingan mashhur misralari uning «Musibatnoma» asariga tegishli bo'lib, inson qalbig'i dard va uning hayotiy faryodini anglatadi. Epigrifdagi misralar «Bu kitob jismu fig'onimdir mening, Bu kalom jon-u jahonimdir mening». Muallifning butun umri, dardlari va yozganlari uning tanasining ovozi hamda butun dunyosi ekanini bildiradi. Chingiz Aytmatov bu satrlarni romaniga epigraf qilib bekorga olmagan, chunki bu asar ham yozuvchining el-urt, xotira va insoniylik haqidagi eng katta dardi va yurak so'zidir.

Achinarli vaziyat shundan iboratki, jungjanglar boshni kigizga o'rab, taqir kallalardan tikon o'sib chiqishi va manqurt bo'lib qolish yoritilgan. Asirning sochi qirgilib, yangi so'yilgan tuyaning terisi to'g'ridan-to'g'ri uning boshiga qattiq o'rab chiqilgan. Quyosh tagida qiynab, terili bosh bilan ochiq jazirama quyoshda suvsiz qoldirilgan. Xotirani yo'qotish uchun qurigan tuya terisi qisqarib, boshni qattiq siqqan va asir o'zining kimligini butunlay unutib, manqurtga aylangan. Ona faryodi asarda Nayman ona o'zining manqurt bo'lib qolgan o'g'li Jo'lomonni topib, unga o'zligini eslatmoqchi bo'ladi, biroq tanimagan o'g'il o'z qo'llari bilan otgan o'qdan ona halok bo'ladi. "Manqurt" so'zi keyinchalik o'z ildizi, tili, tarixi va qadriyatlarini unutgan kishilarning umumiy ramziga aylangan. Chingiz Aytmatovning «Asrga tatigulik kun» romaniga ko'ra, manqurt — asirga olingan, ruhsiz qul bo'lib, xo'jayiniga so'zsiz itoat qiluvchi, xotirasidan mahrum

qilingan odamdir. Ma'lum vaqt o'tgach, tutqun o'lib ketar yoki xotirasidan butkul mahrum bo'lib, ideal qulga aylanib qolar edi. Irodasiz, xo'jayiniga itdek itoatkor manqurt qullar oddiy qullardan bir necha baravar qimmat turar edi. Asrga tatigulik kun» romanida nayman urug'idan chiqqan Do'nanboyning o'g'li, mergan yigit Jo'lomon juanjuanlarning qo'liga asir tushib qolib, manqurtga aylantiriladi. Farzand dog'ida kuyib ado bo'lgan Nayman ona uzoq qidirib yurib, axiyri jigargo'shasini topadi. Biroq, manqurt o'g'il uni tanimaydi. Tanish uyoqda tursin, manqurt o'zining mergan qo'llari bilan xo'jayinlarining buyrug'ini ado etib, kamon o'qini o'z onasining yuragiga bexato uradi...

«Manqurt» so'zi ko'chma ma'noda o'z tarixini, o'z naslini, o'zining tomirlarini unutgan kishiga nisbatan ishlatiladi. Manqurt so'zi publitsistikaga urf bo'lgan laqabga, o'z qadriyatlarini, o'zining aslini, o'zligini unutgan, yo'qotgan odamning ramziga aylanib qoldi.

Shu so'zdan olingan manqurtlik (mankurtizm) atamasi ham muomalaga kirib qoldi. Bu atama ayniqsa Qozog'iston, Qirg'iziston, Tatariston, Boshqirdistonda o'z milliy madaniyatiga beparvo bo'lganlar uchun haqoratli laqabga aylandi.

Romanda aytilishicha, manqurtga «nimani istaysan?» deyishsa, «Osmondagi oyni» deydi. Kim birinchi borib, qo'l-oyog'ini bo'shatib, boshidagi tuya terisini yechib olib, o'rniga qalpoq bersa, manqurtga aylangan tutqun o'sha odamni o'zining xo'jayini deb eslab qoladi va unga umr bo'yi itdek sodiq qulga aylanadi. Uning uchun dunyoda eng dahshatli narsa – ana shu qalpog'idan ayrilish. Juanjuanlar uni masxara qilib, anavi seni izlab kelib, yig'lab, atrofingda girdikapalak bo'layotgan xotin sening qalpog'ingni olib qo'ymoqchi, deb qo'rqitadilar. Bu gapdan manqurtning ko'zlari ola-kula bo'lib, qo'rquvdan rangi gezarib ketadi. Shunda xo'jayinlari uning qo'liga o'q-yoy berib, o'zining qalpog'ini osmonga otadi, manqurt qalpoqni bexato nishonga oladi. Demak, uning xotirasi o'chgani bilan, qo'lidagi qobiliyati, iste'dodi saqlanib qoladi.

Buyuk adib Chingiz Aytmatov bugungi avlodning ana shunday o'zligini yo'qotgan, lekin qo'lidan hamma ish keladigan vakillarini manqurtlarga o'xshatadi. O'zligini bilmaydigan bu avlod romanda o'z millatdoshlarini «xalq dushmani» sifatida qamab, o'ldirib yuborib, huzur qiladi. Unga bu vakolatni, bu mansabni kim bersa, o'sha unga xo'jayin. Xo'jayinlari unga nimani buyursa, faqat shuni qiladi. Ertayu kech o'sha xo'jayinlariga yoqishning dardida bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, yozuvchi bu asar orqali o'quvchini o'zligini anglashga, tariximizni hurmat qilishga va vijdonan yashashga chaqiradi. Har bir kun inson hayotida tarixiy ahamiyat kasb etishi mumkinligi ta'kidlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Chingzi Aytmatov "Asrga tatigulik kun", Toshkent,2018.
- 2.<https://kitobxon.com/oz/kitob/asrga-tatigulik-kun>
- 3.<https://uzhurriyat.uz/2018/06/06/chingiz-aytmovning-asrga-tatigulik-kun-va-boshqa-asarlari-haqida-Hayratga-solgan-cho-qqilar-professor-asil-rashidov>
- 4.Pirnazararova Jasmina Bahodir qizi,"Asrga tatigulik kun"maqolasi

